

КОМУНІКАТИВНІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: НА ПРИКЛАДІ ВЗАЄМИН НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Дане дослідження є кроком у створенні науково-обґрунтованої бази для конструювання та впровадження взаємодії органів місцевого самоврядування та неурядових організацій. Процес взаємодії розглядається на основі мережевого та комунікативного підходів із врахуванням принципів прозорості, довіри, реципрокності, субсидіарності та ін.

Ключові слова: неурядові організації, політичний процес, місцева демократія, муніципальний розвиток, місцеве самоврядування.

Данное исследование есть шагом по созданию научно-обоснованной базы для конструирования и внедрения взаимодействия органов местного самоуправления и неправительственных организаций. Процесс взаимодействия рассматривается на основе сетевого и коммуникативного подходов с учетом принципов прозрачности, доверия, реципрокности, субсидиарности и др.

Ключевые слова: неправительственные организации, политический процесс, местная демократия, муниципальное развитие, местное самоуправление.

This study is a step toward evidence-based framework for the design and implementation between local authorities and non-governmental organization. The process of interaction is considered on the basis of network and communication approaches with regard to the principles of transparency, trust, reciprocity, subsidiarity, etc.

Key words: non-governmental organizations, municipal development, the public, regional development, local authorities.

Для сучасного суспільства достатньо актуальним залишається питання самоорганізації в контексті відносин влади, що в ньому панує. І тут має місце функціонування цієї влади у двох вимірах – державному та недержавному (громадському). Розвиток суспільства буде визначатися взаємопереходами владної ініціативи від громадянського суспільства до держави. Для розбудови політичної системи сучасної України врахування цієї теоретичної концепції є суттєво важливим, оскільки для демократичної держави необхідні механізми забезпечення реального народовладдя, участі різних соціальних груп у політичному управлінні, і держава має сприяти становленню різних форм громадської участі, розвитку громадських організацій, створювати умови для їх діяльності.

Кризові ситуації в політичному середовищі України призвели до глибокого розчарування та соціальної напруги в суспільстві. Саме за таких умов неурядові організації могли б показати свою ефективність та дієздатність. Але настрої населення України характеризуються низьким рівнем довіри

до будь-яких організацій та установ. На жаль, за роки незалежності України неурядові організації не стали дієвими, здатними дійсно впливати на перебіг подій на державному та місцевому рівнях. Не додало таке становище авторитету і органам місцевого самоврядування.

Влада місцевого самоврядування, незважаючи на те, що за теорією дуалізму муніципального управління, виконуючи свої функції може виходити за межі місцевих інтересів, вона є найближчою до людини, а отже має бути найдемократичнішою. У даному випадку важливо зазначити про співвідношення понять «влада» і «управління». У політичній теорії існують два напрямки, перший тлумачить владу і управління як нерозривно пов'язані між собою явища, другий ілюструє позицію, що управління на основі власних механізмів впливу і може існувати без владних відносин, наприклад, соціальне управління. Важливим у даному зауваженні є те, що саме влада місцевого самоврядування становить собою компонент

соціально-політичного управління, де сконцентровано оптимальне поєднання «влади» і «управління».

Саме місцеве середовище є основою культурної самоорганізації населення, де рішення щодо організації життя та діяльності прийматимуться на дорадчих основах, де буде враховано й інтереси, і потреби людей, використано їх інтелектуальний потенціал у процесі прийняття рішень, реалізовано ініціативність.

Неурядові організації як інститути громадянського суспільства є носіями недержавної влади. Зв'язок неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в межах громадянського суспільства має реалізуватися в ході вільного комунікативного процесу між рівноправними учасниками. Н. Луман визначає владу як засіб комунікації, що «відрізняється від інших комунікативних засобів тим, що її код вимагає від партнерів, тобто від обох сторін комунікативного відношення, щоб вони редуціювали комплексність діями, а не хвилюваннями» [1, с. 34]. Регулятором такої взаємодії суб'єктів у просторі громадянського суспільства має бути діалог, що зумовлює появу загальноприйнятних норм і принципів сумісної практичної взаємодії. Усвідомлення формату діалогу є дуже важливим, оскільки між інститутами громадянського суспільства відбуваються «суб'єктно-суб'єктні» відносини, і вони не позбавлені конфліктності та конкурентності, оскільки включають різноманіття інтересів.

У контексті аналізу політико-владного потенціалу інститутів громадянського суспільства виникає зауваження, що цей процес є водночас неполітичним і політичним. Це пояснюється дихотомією політичного/неполітичного, що є основою моделі «громадянське суспільство – держава» та розкриває природу того, як функція суспільного інституту отримує визначальні риси і властивості функції політичної.

Дослідницею О. Косіловою визначається поняття «політична функція громадянського суспільства» як сукупність форм і способів організованої взаємодії суб'єктів та інститутів громадянського суспільства з інститутами державної влади, що має на меті, з одного боку, забезпечення участі або впливу громадян (іноді примусового) на процеси утворення інститутів держави, прийняття ними рішень, визначення цілей, напрямів, характеру діяльності та суспільно-політичних перетворень, а з іншого – використання владних ресурсів і повноважень держави для задоволення соціально-політичних інтересів та потреб суб'єктів громадянського суспільства, реалізації цілей, що декларуються його інститутами [2].

До внутрішніх політичних функцій громадянського суспільства відносяться: політична інтеграція, політична комунікація, політична соціалізація, відновлення структури громадянського суспільства і зняття соціально-політичної напруги, політична ідентифікація, політична самоорганізація та самодопомога, створення політичних норм і цінностей. До зовнішніх політичних функцій відносяться: легітимація політичної влади, громадсько-політичного контролю, політико-правова, компенсаторна, політичної адап-

тації, правозахисна, протидія авторитарним тенденціям, політичної інтеграції та політичної комунікації [Див.: 2].

В основному призначенням внутрішніх політичних функцій громадянського суспільства є створення оптимальних умов для самовираження індивідів, їх самоорганізації та взаємодії всередині громадянського суспільства. Функція політичної комунікації проявляється під час встановлення безпосередніх контактів та обміну політичної інформації між громадянами, які беруть участь у діяльності громадських об'єднань, асоціацій, органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських Рад).

Стадія вироблення моделі відносин є етапом саме політичної комунікації – «політичної дії, що створює і підтримує в суспільстві зони вільних дискусій і публічного діалогу владних інституцій і представників громадськості, спрямованої на демократизацію політичної взаємодії» [3, с. 11].

Отже, відносини неурядових організацій з органами місцевого самоврядування є частиною управлінського механізму публічної політики, побудова та сприяння розвитку взаємодії є викликом сучасної інформаційної епохи і має бути врахована в управлінському процесі, де буде визначено її зміст і значення.

Ще одним підтвердженням того, що процес побудови взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування є частиною політичного процесу, є факт приналежності до політичного контексту, який включає в себе такі фактори, як характер політичних інститутів, політична культура. Цим і буде визначатися специфіка побудови та функціонування такої взаємодії. У свою чергу, демократична процедура взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування буде впливати на політичний процес – буде формувати цінності політичної культури, стимулювати відповідну політичну поведінку учасників політичного процесу і буде виступати фактором політико-інституціональних змін у політичній системі та демократизації влади і суспільства.

Отже, налагодження і підтримка взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в Україні є процесом соціально-політичної взаємодії з вироблення та засвоєння принципів, способів, технологій організації і реалізації спільних дій, що направлений на вирішення соціально значимих для громади завдань.

Взаємодії між недержавними організаціями та органами місцевого самоврядування має базуватися на високій довірі. Ч. Тіллі характеризує мережі довіри: «в них здійснюються різноманітні зв'язки, головним чином, довговічні та міцні, які люди зав'язують стосовно цінних, важливих та довготривалих ресурсів та підприємств, піддаючись ризику можливого злочину, помилок та невдач із боку інших людей» [4, с. 232].

Мережі довіри в суспільно-політичному процесі виступають своєрідним стимулом гро-

мадської діяльності, а, отже, і є умовою демократії. Інтегрування мереж довіри в публічну політику відбувається за допомогою таких процесів, як розпад відокремлених мереж довіри, інтеграція раніше відокремлених мереж довіри та створення нових, пов'язаних із політикою, мереж довіри. «Вони необхідні, тому що інакше у громадян немає стимулів справлятися з провалами демократичної політики, тому вони з легкістю будуть покидати публічну політику, коли вона їх не буде задовольняти. Інтегрування мереж довіри спонукає громадян обирати право голосу та лояльність замість виходу з політики. Протилежні вказані процеси виводять мережі довіри з публічної політики» [4, с. 120]. Взаємодія в публічній політиці передбачає включення в мережі довіри на добровільних та рівних умовах. Отже, взаємодія неурядових організацій із органами місцевого самоврядування породжується відносинами довіри.

Довіра сприяє утворенню соціального капіталу. Суспільне значення соціального капіталу підтверджується тим, що він уключений у всі сфери суспільства. Соціальна природа соціального капіталу представлена зв'язками та відносинами, соціальними мережами, економічна – ресурсами, етична – довірою. «Соціальний капітал пронизує весь спектр горизонтальних і вертикальних зв'язків, що встановлюються в суспільстві, його можна визначити як засіб досягнення мети свідомою діяльністю індивідів, організацій, соціальних груп і всього суспільства в рамках соціальних мереж на основі довіри, загальних норм і прийнятих правил» [5, с. 41] Різноманітні форми соціального капіталу характеризують зв'язки, що дають цілісність організації, громаді, суспільству в цілому. Громадський зв'язок, щоб перебувати в стані стійкості, має спиратися на соціальний капітал, як мережу, що забезпечує внутрішні зв'язки в суспільних групах [6, с. 30].

Участь у неурядових організаціях та інших інститутах громадянського суспільства, відносини та взаємодія між цими організаціями породжує появу такого громадського зв'язку, за рахунок якого і здобувається соціальний капітал. Він породжується і відтворюється, коли в публічній сфері відбувається обговорення ідей, узгодження інтересів, пошук компромісів, коли здійснюється взаємодія між структурами влади та громадськими організаціями.

Соціальний капітал існує на рівні як окремої громади (мезорівень), так і на рівні суспільства, держави в цілому (макрорівень). Цінності, що привносить капітал у життя громади, – довіра, толерантність, свобода, сприяють розвитку всього суспільства. Взаємодія населення на рівні місцевих громад становить горизонтальну співпрацю, яка є важливою для побудови співпраці та взаємодії громадян і громадянського суспільства з системою управління. І найперше – з системою органів місцевого самоврядування. Соціальний капітал фактично є соціальним підґрунтям для побудови ефективної системи органів місцевого самоврядування [7, с. 60].

Соціальний капітал є однією з найважливіших характеристик сучасного етапу цивілізації, на якому роль громадянського суспільства стає рівнозначною ролі публічно-управлінських структур. Їх суспільна значущість полягає, насамперед, у тому, що вони є інституційним середовищем, у якому індивіди можуть взаємодіяти без обмеження свободи вибору людини [7, с. 63].

Вітчизняною специфікою процесу налагодження взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування та його об'єктивною умовою є стан невизначеності у політико-правовій регламентації цього процесу. Такі умови диктують стан непередбачуваності майбутніх обставин взаємодії. Це знов-таки є об'єктивним станом процесу, оскільки соціальним відносинам притаманний тимчасовий та умовний характер. Але досвід співпраці неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в Україні не настільки довготривалий та результативний, отже, і не такий позитивний, щоб слугував механізмом укріплення довіри.

Довіра міститься в площині політичної культури суб'єктів процесу взаємодії і суспільства в цілому, оскільки довіра може бути як персоніфікованою – до конкретних індивідів, державних службовців, так і направленою на соціальні та політичні інститути. Впровадження цінностей демократичної політичної культури формує новий вид соціальної та політичної комунікації в суспільстві, готує громадськість до діалогу, в результаті якого відбувається легітимація самої влади. «Відсутність відповідного рівня політичної культури суспільства може призвести до домінування авторитарних рис у соціальній комунікації й відтак – до провалу демократичних реформ» [8, с. 2]. Адаже політична культура – достатньо закрита система, пов'язана з об'єктивними та суб'єктивними факторами, і для того, щоб прискорити демократичні реформування, на цей процес потрібно цілеспрямовано впливати всім суб'єктам демократичного процесу, а державі – в першу чергу.

Для вирішення цієї проблеми також необхідно запроваджувати нові комунікативні технології політичного управління, які б укріплювали довіру до органів влади та інших суспільно-політичних організацій.

Неурядові організації за умови активного співробітництва з владою можуть спонукати масову свідомість до позитивного ставлення до влади. Але в українському суспільстві невисокий рівень довіри і до неурядових організацій. У проведеному соціологічною службою Центру Разумкова дослідженні на тему «Чи довіряєте Ви громадським організаціям?» (Динаміка, 2001-2009) найвищий показник «повністю довіряю» був зафіксований у лютому 2005 р. і склав 7,9 %, на жовтень 2009 року – 2,4 % [9].

Довіра залежить і від здатності влади та всіх політичних акторів створювати дієздатні політичні інститути і переконувати людей у правильності їх діяльності. Для формування такої легітимності по-

трібні інституційні та комунікативні ресурси і підтримка ззовні.

Впровадження у суспільно-політичний процес довіри як важливого елемента взаємодії потрібно здійснювати через систему публічного управління, яка базуватиметься на принципах прозорості, відкритості, субсидіарності, толерантності.

Основна ідея, яка стоїть за принципом субсидіарності, полягає в тому, що політична влада має втручатися тільки в тих межах, за яких суспільство і групи, що його складають, починаючи від особи до місцевих общин та інших, ще більших груп, не в змозі задовольнити різні потреби самостійно. Принцип субсидіарності існує на трьох рівнях, а саме: організації інститутів влади (розуміється розподіл владних повноважень у цілому – а не тільки на рівні місцевих органів влади – між рівнями, які наділені юрисдикцією і засобами її реалізації у відповідних сферах своїх повноважень); у якості критерію для формулювання політики; у якості критерію для здійснення політики.

Застосування такого принципу до відносин неурядових організацій з органами місцевого самоврядування видається можливим, коли всю систему функцій і систему повноважень влади можна розділити між суб'єктами взаємодії таким чином, щоб кожна функція відповідала владному повноваженню суб'єкта і найбільш ефективно реалізовувалася саме цим суб'єктом через характер його повноважень та можливостей.

Даний принцип відповідає соціальній мережі, яка будується на принципі взаємності і не може існувати, коли одна сторона надає ресурси і підтримку, а інша тільки користується ними.

Справедливим є зауваження, що «критично важливою умовою, без якої неможлива сучасна громадська участь, – наявність у суспільстві соціального капіталу, який ґрунтується на нормах міжособистісної довіри і реципрокності, а також «етики відповідальності», мається на увазі, в тому числі, відповідальність громадян у широкому політичному сенсі, їх активна залученість в демократичне управління суспільством» [10].

Реципрокність – це взаємність, взаємообмін, взаємозалежність; еквівалентний обмін матеріальними цінностями або послугами; залежність авторитету людини від її заслуг перед суспільством. Реципрокність є принципом економічної організації та соціальної інтеграції. Спільнота стійко контактуючих суб'єктів формує мережу, що служить потужним соціальним амортизатором у ситуації атрофії інших механізмів підтримки, розкладанні тотальних соціальних спільнот. Взаємообмін дарами між членами горизонтальної соціальної мережі являє собою особливий тип соціальної інтеграції – реципрокність (reciprocity).

Взаємодія неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в контексті моделі мережі є колективною дією, що на практиці реалізується шляхом солідарних дій та мобілізації й обміну ресурсами в межах громади, які направлені на вирішення конкретних завдань. «Реципрокність і кооперація – складові корисного

соціального капіталу, від якого чекають інституціональну ефективність» [10]. Соціальний капітал дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі взаємодовіри людей.

Органи місцевого самоврядування володіють певними фінансовими, організаційними можливостями, крім того, саме вони можуть виступити гарантами «доступу» на територію (а отже, і сприяння) для громадських організацій. Неурядові організації тривалий час працюють з обмеженими бюджетами, застосовуючи інноваційні методи роботи для досягнення максимального результату при мінімальних ресурсах. Саме на перекритті відсутніх один в одного можливостей і можна побудувати партнерство щодо вироблення та реалізації політики на місцевому рівні.

На жаль, розповсюдженою стратегією відносин неурядових організацій із органами місцевого самоврядування є взаємодія за правилами домінування останніх в обмін на лояльність та деякі ресурси. Але така взаємодія, очевидно, не є настільки продуктивною, оскільки неурядові організації можуть у своїй діяльності мати на меті не тільки інтереси своїх членів, а й колективні цілі, вирішення яких можливе лише за участю влади. Отже, в пошуку і утвердженні форми взаємодії віддається перевага діалогові, що розвиватиметься за умов самодостатності і взаємозалежності у досягненні спільної мети, відповідальності, довіри.

Лише за умов діалогу можливе розкриття потенціалу кожного з акторів взаємодії. Діалог передбачає відносини на основі інтересів як кожного із суб'єктів взаємодії, так і спільного інтересу та мети. Для неурядових організацій і органів місцевого самоврядування, виходячи з їх ролі в громаді та призначення, властиве швидке налагодження партнерської діалогової форми відносин.

Побудова моделі діалогових відносин починається з розуміння й усвідомлення акторами самих себе та партнера діалогу, створення умов для реалізації у відносинах можливостей і здібностей кожного, взаємовигідних стосунків, тощо.

Визнання органами місцевого самоврядування того, що вони є підконтрольними громаді, громадським об'єднанням, сприйняття останніх як повноправних соціальних партнерів, здатних взятися за важливі питання та ефективно реалізувати їх в Україні, відбувається досить повільно. Неурядові організації в Україні стають більш чисельними, професійними і, відповідно, більш впливовими. Показати та реалізувати свої вміння і можливості у сфері здійснення соціальних послуг, дорадчої та контрольної функції неурядові організації можуть у тому разі, якщо вони є складовим елементом місцевого самоврядування та мають підтримку з боку органів місцевої влади. Дійсна підтримка поки що відсутня. Але, незважаючи на такі обставини, сьогодні діють різні форми відносин громадських організацій та органів місцевого самоврядування. У першу чергу, – це участь у круглих столах, громадських

слуханнях; участь у розробці програм розвитку на основі угод про партнерство та співробітництво – на жаль, випадки поодинокі.

Зважаючи на таку обставину, що у ставленні неурядових організацій до органів влади будь-якого рівня в деякій мірі може бути опозиційна, це треба враховувати у конструюванні діалогових відносин і між неурядовими організаціями та органами місцевого самоврядування. Залежно від сфери діяльності неурядова організація буде неоднаково налаштована на діалог з місцевою владою.

Для даного дослідження це достатньо важливе зауваження, але сутність процесу взаємодії, який розглядається у дослідженні, полягає у взаємозалежності органів місцевого самоврядування та неурядових організацій як соціальних акторів однієї політичної мережі, що відповідають всім її сутнісним ознакам. А саме: політична мережа є сукупністю різноманітних акторів соціальної дії – державних, громадських та бізнес-організацій і закладів, які мають певний спільний (корпоративний) інтерес у конкретній сфері суспільної діяльності; вони (актори) вступають у взаємодію на добровільних засадах; формою їх взаємодії є вироблення угод та контрактів для взаємозацікавленого обміну ресурсами, якими володіють її учасники; учасники мережі мають рівні права у формуванні рішень; мережа є структурою, що складається з набору контрактів, які виконуються на основі формальних та неформальних правил комунікації; мережа є відносно сталим та впорядкованим механізмом зв'язку між інститутом влади і соціальним середовищем, сукупністю каналів, через які здійснюється обмін ресурсами [11, с. 16–17].

Відносини неурядових організацій з органами місцевого самоврядування, якщо розглядати їх в умовах мережевого підходу, мають представляти горизонтальні зв'язки, які сприяють задоволенню первинних потреб представників місцевої громади за умови їх прямої участі, самоорганізації та самозацікавленості в результаті такої участі. Все це сприятиме ствердженню самоврядування як основи демократичного процесу в державі та демократизації всього суспільства.

Дослідження проблеми свідчить, що існуючі в Україні практики успішної взаємодії органів місцевого самоврядування та неурядових організацій потребують інституціональної підтримки такого співробітництва, додаткової політико-правової регламентації, від усіх акторів взаємодії – сприяння процесу підвищення громадянської освіти населення, політичної та правової культури.

Побудова взаємодії і процес формування мереж суспільства є самоорганізаційними, самоврядними процесами, але вони не можуть бути спонтанними. «Мережі проектуються і реалізуються на основі стратегій держави як домінуючого соціального актора, діяльність якого зорієнтована на зміцнення групових відносин» [12].

Впровадження моделі взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування буде сприяти процесу соціального конструювання громади, що здійснить певний внесок до подолання структурної невизначеності соціуму. Оптимізація взаємодії буде стимулювати індивідів до мобілізації, об'єднання для колективних дій. Підвищення їх активності сприятиме політичній автономності громади і становленню та розвитку місцевої демократії.

Отже, на основі викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки.

По-перше, неурядові організації як інститути громадянського суспільства є носіями недержавної влади. Зв'язок неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в межах громадянського суспільства має реалізуватися у ході вільного комунікативного процесу між рівноправними учасниками. Стадія вироблення моделі відносин є етапом саме політичної комунікації і, відповідно, демократична процедура взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування є фактором політико-інституціональних змін у політичній системі та демократизації влади і суспільства.

По-друге, налагодження і підтримка взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в Україні є процесом соціально-політичної взаємодії з вироблення та засвоєння принципів, способів, технологій організації і реалізації спільних дій, направлений на вирішення соціально значимих для громади завдань.

По-третє, довіра є однією з рис відносин партнерства, виступає принциповою ознакою нового демократичного формату влади в суспільстві, є принциповою умовою становлення і розвитку самоорганізаційних та самоврядних процесів. Отже, взаємодія неурядових організацій із органами місцевого самоврядування породжується відносинами довіри. Довіра сприяє утворенню соціального капіталу.

По-четверте, вітчизняною специфікою процесу налагодження взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування та його об'єктивною умовою є стан невизначеності у політико-правовій регламентації цього процесу, відсутність практики таких відносин. Для вирішення цієї проблеми також необхідно застосовувати нові комунікативні технології політичного управління, які б укріплювали довіру до органів влади та інших суспільно-політичних організацій. Впровадження у суспільно-політичний процес довіри як важливого елемента взаємодії потрібно здійснювати через систему публічного управління, яка базуватиметься на принципах прозорості, відкритості, субсидіарності, толерантності.

По-п'яте, організаційною формою взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування виступає мережа, де органи місцевого самоврядування і неурядові організації є партнерами, відносини між ними будуються на принципах мережевої організації влади (спільний

інтерес, взаємодія на добровільних засадах, обмін ресурсами – реципрокність, рівні права у формуванні рішень) та політико-правових засадах функціонування місцевої демократії (прозорості, відповідальності, автономності тощо). Механізмом

впровадження в політичну практику такої взаємодії є діалог, що передбачає відносини на основі інтересів як кожного із суб'єктів взаємодії, так і спільного інтересу та мети.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луман Н. Власть / Луман Никлас [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
2. Косілова О. І. Політичні функції громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Історія та теорія політики» / О. І. Косілова. – Київ, 2007. – 19 с.
3. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Денис Вікторович Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.
4. Тилли Ч. Демократия / Чарльз Тилли ; [пер. с англ. Т. Б. Минской]. – М. : Наука, 2007. – 263 с.
5. Жежерун В. Т., Замятина Н. В. Взаимосвязь «доверия» и «социального капитала» (Социально-методологический аспект) / В. Т. Жежерун, Н. В. Замятина // Научно-теоретичний журнал Вісник Міжнародного слов'янського університету Харків. – 2007. – Т.10, №1. – С. 39–47.
6. Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования [Электронный ресурс] / Мачеринскене И., Минкунте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. // Социологические исследования – 2006. – № 3. – С. 29–39. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Socis/1-6-2006/Macerinskene_Minkute_Simanaviciene.pdf
7. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / Мирон Лесечко, Орестова Сидорчук // Вісник центральної виборчої комісії. – 2008. – №2 (12). – С.58–64
8. Радченко О. Філософія партнерського діалогу влади з народом як механізм імплементації демократичної політичної культури [Електронний ресурс] / О. Радченко // Державне управління: теорія та практика – 2009. – №1(9). – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2009-1/doc_pdf/Radchenko_OV.pdf
9. Чи довіряєте Ви громадським організаціям? (динаміка, 2001-2009) Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.ucerps.org/ukr/poll.php?poll_id=81
10. Патрушев С. В. Доверие, гражданское действие, политика: опыт `старых` и `новых` демократий [Электронный ресурс] / [С. В. Патрушев, С. Г. Айвазова, Г. Л. Кертман и др.] // Россия реформирующаяся. Ежегодник [отв. ред. М. К. Горшков]. – Вып. 7. – М. : Институт социологии РАН. – 2008. – С. 518-540. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/publ/year-2008/Doverie_gragdanskoe%20deystvie.pdf
11. Бирюков С. В. Региональная политическая власть : от концептов к интегративной модели / С. В. Бирюков // Вест. Моск. ун-та. – 2003. – № 1. – С. 3–24. – (Сер. 18. «Социология и политология»).
12. Молодцов О. Сутність політичної мережі як моделі представництва та реалізації інтересів суб'єктів територіального розвитку [Електронний ресурс] / О. Молодцов // Державне управління : теорія та практика – 2006. – № 1. – Режим доступа до журн. : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-1/txts/POLITICHNI/06movstr.pdf>

Рецензенти: Ярошенко В. М., к.політ.н, доцент;
Євтушенко О. Н., к.політ.н., доцент.

© Славко Т. О., 2011

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2011 р.